

PAPER DETAILS

TITLE: 1599 Sakiz Adasi Baskini ve Sakiz Yahudilerinin Durumu

AUTHORS: Orçun Nalezen

PAGES: 75-96

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2490527>

1599 SAKIZ ADASI BASKINI VE SAKIZ YAHUDİLERİNİN DURUMU

Orçun NALEZEN

Dr., Arş. Gör. Tarih Bölümü, Fen Edebiyat Fakültesi, Kastamonu Üniversitesi
Kastamonu, Türkiye
Dr., Res. Asst.. *Department of History, Faculty of Arts and Sciences, Kastamonu University,*
Kastamonu, Turkey
<https://orcid.org/0000-0003-1149-3261>
<orcunnalezen@gmail.com> <onalezen@kastamonu.edu.tr>

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 29.05.2022, Kabul Tarihi: 15.06.2022

Öz: Bu makale Sakızlı Yahudilerin yüzyıllar boyunca yaşadıkları sur içinden çıkarılmalarına yönelik alınan bir kararı konu edinmektedir. 1599'da Floransalı bir grup maceraperest Sakız adasına saldırmış, bu gelişmenin etkisiyle adada Osmanlılar tarafından yeni güvenlik tedbirleri alınmıştı. Makalede alınan güvenlik tedbirlerinin hangi koşullar altında şekillendiği açıklanmakta ve saldırının seyri ele alınmaktadır. Sakızlı Yahudilerin güvenlik tehdidi teşkil edip etmedikleri sorusuna bu açıdan cevap verilmektedir. Bu kapsamda da uzun süre Sakız kentini savunmak için kurgulanmış mekanizmanın işletilmediği, kent saldırıya uğradığında ise Sakız'da yaşayan gayrimüslimlerin düşmanla iş birliği yapıp yapmadığını kesin olarak anlamanın mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Ayrıca Sakızlı Yahudilerin kentten sürülmesi hakkındaki kararın tarihsel dayanaklarını güvenlik dışı etmenlerde aramak gerektiği iddia edilmekte ve Sakız Yahudilerinin sur dışına sürülüp sürülmediği hususu tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sakız Adası, Yahudiler, İskân, Toplum, Güvenlik

Bu belge ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kaynak gösterilmesi koşuluyla yayınlanmış makalenin tüm kullanımına (çevrimiçi bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma, dağıtma vb.) izin veren [Yaratıcı Ortaklıklar Atıf-Gayriticari-Türetilemez 4.0 \(CC BY-NC-ND 4.0\) lisansı](#) altında yayınlanmaktadır.

This document is published under the terms of [Creative Commons Attribution-NonCommercial \(CC BY-NC\) License](#) which permits free use (such as link to the content or permission for its download, distribution, printing, copying, and reproduction in any medium) except change of contents and for commercial use, provided the original work is cited.

1599 CHIOS RAID AND SITUATION OF CHIOS JEWS

Abstract: This article deals with a decision taken to expel the Jews of Chios from the city wall where they lived for centuries. In 1599, a group of Florentine adventurers attacked the island of Chios, and with the effect of this development, new security measures were taken by the Ottomans on the island. In the article, the conditions under which the security measures are taken are shaped and the course of the attack is discussed. The question of whether the Jews of Chios pose a security threat is answered from this perspective. In this context, it is stated that the mechanism designed to defend the city of Chios was not operated for a long time, and when the city was attacked, it is not possible to definitively understand whether the non-Muslims living in Chios cooperated with the enemy. In addition, it is claimed that the historical basis of the decision about the expulsion of the Chios Jews from the city should be sought in non-security factors, and it is discussed whether the Jews of Chios were expelled from the city walls.

Keywords: Chios, Jews, Resettlement, Community, Security

Giriş: Erken Modern Dönem Ege'sinde Yahudiler

Ege Adalarının büyük çoğunluğu oldukça sınırlı bir ekonomiye sahipti ve genel olarak kahir ekseriyeti Rumların oluşturduğu toplumsal bir yapıya ev sahipliği yapıyordu. Bununla birlikte yeterli su kaynağına, geniş ekilebilir alanlara, iyi şekilde korunabilen limanlara sahip ve en önemlisi İstanbul ile İskenderiye arasındaki canlı ticari güzergahın üzerinde yer alanların daha karmaşık toplumsal ilişkileri bünyesinde barındırdığı görülür. Söz gelimi bu tanıma Rodos Adası uyar. XIV. yüzyıl başlarından itibaren Rodos'ta güçlü bir şekilde inşa edilen Latin egemenliği (St. Jean Şövalyeleri) altında Rumların yanı sıra Yahudilerin kendine has toplumsal dinamizm içinde varlık gösterdiği ifade edilebilir.¹

Ege'nin doğu tarafındaki adalar arasında Rodos için dile getirilen hususlar Sakız için de geçerlidir. Özellikle hâkim rüzgârların etkisiyle şekillenmiş olan stratejik deniz taşımacılığı güzergâhının üzerinde yer alan Anadolu açıklarındaki adalar arasında Sakız mühim bir adaydı. Güçlü surlarla müdafaa edilen Sakız kentinin² sahip olduğu olanaklar, burada gelişmiş Levant'a özgü,

¹ Bu konuda Anthony Luttrell, küçük adaların durumuna ilişkin değerlendirmelerinin kapsamlı ve tarihî gerçekleri anlamak için oldukça faydalı olabileceğini ifade etmek gerekmektedir. Anthony T. Luttrell, "The Latins and life on the smaller Aegean Islands, 1204-1453", *Mediterranean Historical Review*, 4/1 (1989), s. 146-157. Rodos'taki Latin egemenliği devresi için ayrıca Bkz. Anthony T. Luttrell, "The Hospitallers of Rhodes: Prospectives, Problems, Possibilities", J. Fleckenstein, M. Hellmann (Ed.), *Die geistlichen Ritterorden Europas*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 255.

² Sakız, tam olarak bir kale-kent görünümüne sahipti. Derin hendekleri ve metin kale duvarları büyük ölçüde Cenevizlilerin eseri idi. F. W. Hasluck, "The Latin Monuments of Chios", *The Annual of the British School at Athens*, 16 (1909/1910), s. 137-184.

çok dilli ve kültürlü toplumsal ahenginin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ege ölçeğinde kalabalık sayılabilecek bir Yahudi nüfusun varlık göstermesini mümkün kılmıştır. En azından Fransız Seyyah Nicolas de Nicolay'ın gözlemleri bu yöndedir.³ Nitekim XVI. yüzyıla ait nüfus ve arazi sayımları Yahudilerin varlığına şahitlik eder.⁴ Ege'nin kalanına bakıldığında, Sakız'daki durum (Yahudilerin varlıklarını kalıcı olarak sürdürmeleri) dikkate değer kabul edilebilirdi. Söz gelimi Sifnos Adası'ndaki Antik Çağ'dan beri varlığı bilinen kurşun madenini yeniden açmak üzere girişimde bulunan Selanikli Yahudiler hiç hoş karşılanmamış, Sifnos halkı, Yahudi müteşebbislerin gözünü korkutmak için korsanlarla iş birliğine girişmişti.⁵ Özetle Ege Adalarında kalıcı ve köklü Yahudi yerleşimlerinin sayısı çok azdı.

Yahudilerin sâkin olduğu adalar, adeta "küçük bir kıta" niteliğindeki yeterli kaynakları ve gelişmiş ekonomileriyle öne çıkıyordu. Bu makalede kendine has tarihsel koşulların bir sonucu olarak Sakız Kenti'nde kök salmış Yahudi cemaatine ait iskân merkezlerinin XVII. yüzyıl başlarında neden ve nasıl boşaltılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı ele alınacaktır. Böylesi bir gelişmeyi tetikleyen siyasi gelişmeler hem merkeze hem de taşraya hâkim olan psikolojik ortam bağlamında açıklanacaktır. Bu kapsamda Yahudilerin, neredeyse Sakız kentinden çıkarılmasına yol açacak olan gelişmeleri anlatan hatırat, seyahatname ve kronik türü eserlerden yararlanılacak, İstanbul'dan Sakız'a doğru bakabilmek için merkez bürokrasisi tarafından üretilmiş olan arşiv belgelerinden yararlanılacaktır. Bu belgelerin taşradaki yansımaları ise maliye bürokrasisinin kaleminden çıkmış defter serilerinden takip edilecektir.

1. 1599 Sakız Baskını

Sakız ekonomik kapasitesi, Anadolu kıyılarına yakınlığı ve en önemlisi İstanbul'un denizden Akdeniz'in güneyine bağlayan rotanın üzerinde yer alması sebebiyle Osmanlı Devleti'nin rakibi olan Katolik güçlerin daimî tehdidi altındaydı. Bu husus bir merkez bürokrasisinin kaleminden şu şekilde ifade buluyordu:⁶ ...*kal'a-i mezbûre [Sakız] serhadde vâki' olub dâimâ deryalık*

³ Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, Ed. Marie-Christine Gomes-Géraud, Stefanos Yerasimos, Çev. Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014, s. 136.

⁴ Filiz Yaşar, "Bir Osmanlı Adası'nda Toplum ve Ekonomi (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Sakız), Doktora Tezi, Ankara, s. 40.

⁵ Stefanos Yerasimos, "Giriş", *Thévenot Seyahatnamesi*, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Bertay, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009, s. 17.

⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nda merkez bürokrasisi tarafından alınan kararları yansıtan en değerli defter serisi mühimme defterleridir. Bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Mühimme Defterleri", *TDVA İslam Ansiklopedisi*, Ankara, C. 31, s. 519-522. Bununla birlikte aşağıda detaylı bir şekilde ele alınacak olan Floransalıların Sakız Baskını'nı gerçekleştirdikleri 1599 tarihine ait mühimme defteri elimizde mevcut değildir. Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Araştırma Rehberi*, Haz. Y. İ. Genç, M. Küçük, R. Gündoğdu v.dğr., İstanbul: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 2010, s. 10.

*tarafından havfdan hâli olmayub...*⁷ Dolayısıyla Osmanlı tarafından adada ve etrafında kurgulanmış olan savunma düzeni her an gerçekleşebilecek bir saldırıyı bertaraf edebilecek kapasitede olmalıydı. Bir başka ifadeyle donanmanın da entegre olduğu bir yapılanma dâhilinde Osmanlı idari elitleri arasında, Sakız'da geleneksel bir düşman donanmasını durdurabilecek şekilde önlemler alınmasının gerekliliği konusunda herhangi bir tereddüt söz konusu değildi. 1 Mayıs 1599 günü sabaha karşı⁸ çıkarma yapan Bracciano Dukası Virginio Orsino komutasındaki Floransalı bir grup maceraperest,⁹ Sakız'ın savunmasını test edecekti.

Jacob Ashkenazzi isimli bir Yahudi, Sakız baskını hakkında oldukça detaylı bir anlatım kaleme almıştır. Kendi hikâyesi üzerine dile getirdiği hususlar, Jacob'u "talihsiz" biri olarak sunmaya yeter. *Başına gelenler*, onu iradesi dışında Sakız'a sürüklemişti.¹⁰ Jacob, 1 Mayıs sabahına şehrin yağmalandığına dair bağrıışmaları duyarak uyandı. 2.000 kişiden oluşan bir kuvvetin Sakız'a geldiğini, bunlardan 350-500 kadarının da şehrin kuzey tarafından çıkarma yaptığını öğrendi.¹¹ Çıkartma sırasında Floransalıları Sakız adasına taşıyan Capitana, Patrona, Senese, Pisana ve Livornina isimli 5 gemiden oluşan filo açıkta bekliyordu.¹²

Adaya çıkarma yapan ve kale surlarından tırmanmayı başaran saldırganların şansı yaver gitmişti.¹³ Kenti tamamen teslim almaya yakın olduklarını düşünen Floransalılar, iki adet işaret fişeğiyle adanın açıklarında bekleyen işgal filosuna haber verdiler.¹⁴ Jacob'un aktardığı panik havası, Osmanlı garnizonunun hazırlıksız yakalandığını ortaya koyuyordu. Sakız'ın en yetkili askerî-idari amiri pozisyonunda bulunan Sakız deryabeyi, ertesi gün çıkacağı "derya muhafazası" seferi için hazırlıklarını tamamlamak için limanda, gemisinde bulunuyordu. Ancak işgalcilerin ateşledikleri işaret fişekleri, onu da alarma geçirdi. Derhal sancak açtırarak askerlerini etrafında toplamaya çalıştı.

⁷ BOA. A. DVNSMHM. d 78, s. 432, hük. 1087.

⁸ Baskının gerçekleştiği tarihi Selanikî, 11 Mayıs 1599 (Evâsıt-ı Şevvâl) olarak gösterir. Bkz. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1959/1600)*, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara: TTK Yayınları, 1999, II, s. 805.

⁹ Sakız Adası'nın maruz kaldığı baskını Türkçe literatürde kapsamlı bir şekilde ilk defa Mikail Acıpınar ele almıştır. Tarihçi, gelişmenin daha çok diplomatik hususiyetleri üzerinde durmuştur. Bkz. Mikail Acıpınar, "Osmanlı - Floransa İlişkileri (XV ve XVI. Yüzyıllar)", Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011, s. 220-230.

¹⁰ Jacob Leveen, "An Eye-Witness Account of the Expedition of the Florentines against Chios in 1599", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 12 (3), 1948, s. 542.

¹¹ Jacob Leveen, "agm", s. 551. Floransalılar modern Vronado taraflarında bir noktadan çıkarma yapmışlardı. Bkz. Philip P. Argenti, *The expedition of the Florentines to Chios (1599): Described in Contemporary Diplomatic Reports and Military Dispatches*, Londra: John Lane, 1934, s. XIX, XXI.

¹² Philip P. Argenti, *age*, s. XIX.

¹³ Jacob Leveen, "agm", s. 552.

¹⁴ George Sandys, *A Relation of a Journey Begun An. Dom. 1610*, Londra, 1615, s. 13.

Bu sırada bir arkebüz atışıyla kolundan vuruldu.¹⁵ Muhtemelen burçların bir kısmını ele geçirmeyi başarmış olan saldırganların açtıkları ateşle yaralanmıştı. Jacob, cesaretle mücadele eden garnizonun ağır kayıplar vererek savaştığını, “sünnetsiz” saldırganlarınsa zaferden emin şekilde hareket ettiğine şahit olur.¹⁶ Bu sırada burçlara işgalcilerin sancaklarını çekmesi¹⁷ muhtemelen direnişçileri gayrete getirmiş, eli silah tutan herkesi askerlerle birlikte mücadele etmeye teşvik etmişti.

Jacob, çarpışmaların İtalyanlar aleyhine dönmesini “tanrısal bir müdahale” ile ilişkilendirir. Bir anda patlayan fırtına, çıkarma yapan işgal kuvvetlerinin filolarıyla olan bağıını kopartmıştır. Bu sırada Sakız deryabeyinin, faal durumdaki bir topu düşman filosuna doğru ateşlemesi mücadelenin saldırganlar açısından bir çeşit bozguna dönüşmesine sebep olmuştur.¹⁸ Zira bu gelişme Floransalılar için bir çeşit sürpriz etkisi uyandırmış olmalıdır. Plana göre surların ardına geçmeye başaranlar ilk iş olarak liman etrafındaki topları etkisi hâle getirecekti. Dolayısıyla denizde bekleyenler için işlerin hiç de planlandığı gibi ilerlemediğinin en önemli işaret bu olmalıydı.¹⁹ Saldırı püskürtüldüğü gibi düşman kuvvetleri büyük ölçüde imha edilmiş, esir alınanlar ise yüzlerce kelle eşliğinde İstanbul’a gönderilmişti.²⁰

Yaşananlar, sonucu ne olursa olsun, büyük bir savunma zaafına işaret etmekteydi. Bilhassa baskının öncesine ait yazışmalar tarandığında, sadece Ege'deki genel asayiş problemleri ile korsanlara karşı alınması gereken tedbirlere ilişkin kayıtlara tesadüf edilir. Dolayısıyla payitahta böylesi bir saldırının gerçekleşebileceğine dair herhangi bir bilgiye sahip olunmadığı gerçeğiyle karşılaşılmaktadır.²¹ İmparatorluk merkezi Macar hududunda süren uzun ve yıpratıcı savaşla meşguldü ve belli ki Ege'nin herhangi bir köşesinde Türk egemenliğini kesintiye uğratabilecek nitelikte bir tehlike göz ardı edilmişti.

1.1. Baskın Sonrası Tehdit Algısı ve Tedbirler

Saldırı sonrasına ait yazışmalar incelendiğinde, payitahta “ters ayakta yakalama” hissinin meydana getirdiği bir travmanın hâkim olduğu görülür. Sürekli olarak Selânik havalisine kadar olan sahada her an bir düşman saldırısının yaşanabileceği ihtimali üzerinde duruluyordu.²² Deryabeylerinin emrindeki taşra filosu sürekli olarak adalar arasını tarıyordu. Merkezden gönderilen savaş gemilerinin (*hassa kalyonlar*)²³ de dâhil olduğu bu

¹⁵ Philip P. Argenti, age, s. XXII-XXIII.

¹⁶ Jacob Leveen, “agm”, s. 552.

¹⁷ Selânikî Mustafa Efendi, II, 805.

¹⁸ Jacob Leveen, “agm”, s. 550, 552; Selânikî Mustafa Efendi, II, s. 806.

¹⁹ Jacob Leveen, “agm”, s. 552.

²⁰ Selânikî Mustafa Efendi, II, s. 806.

²¹ BOA. A. DVNSMHM. d 74, s. 66, hük. 94.

²² BOA. A. DVNSMHM. d 75, s. 231, hük. 480-481

²³ BOA. A. DVNSMHM. d 75, s. 291, hük. 610; s. 329, hük. 686, 687, 688.

operasyonlar kapsamında hatırı sayılır bir deniz gücünün harekete geçirildiği anlaşıyordu. Floransalıları, Ege'nin bu tarafına getiren sadece 5 gemilik bir filoydu.²⁴ Dolayısıyla Osmanlı tarafından devriyeye çıkarılan donanma karşısında mütevazı kabul edilebilecek kadar zayıf bir deniz gücüydü. Daha farklı bir bakış açısıyla Osmanlıların kolayca, sadece bölgede görevli denizci beyler vasıtasıyla sevk edebileceği bir donanma bile böylesi işgal girişimini akamete uğratabilecekken Floransalıların en baştan başarısızlığa uğrayacak bir girişime cüret ettikleri anlaşılmaktadır. Hal böyleyken saldırı sonrasında alınan tedbirlerin ölçüsüzlüğü adeta travma sonrasında verilen ve pek de rasyonel olmayan tepkileri yansıtıyordu.

İşin aslı şu ki saldırı sonrası denize açılan Osmanlı deniz gücünün, geleneksel olarak, *nevrüz-ı mübarekte* yani her yıl nisan ayının ortalarında seferde olması gerekiyordu. Osmanlı donanması adalar arasının savunması, sefer mevsiminde artan korsan hareketliliğiyle baş edilebilmesi için Akdeniz'de manevra yapıyordu. Bu operasyon "derya muhafazası" olarak anılıyordu ve büyük ölçüde Sakız deryabeyi gibi adalar ve çevrede önemli deniz üssü niteliğindeki idari merkezlerin yöneticileri tarafından bir araya getirilen donanma ile gerçekleştiriliyordu.²⁵ Saldırı günü limanda demirli gemisinde bulunan Sakız Deryabeyi de muhtemelen bu operasyon için hazırlıklarını tamamlamaya çalışıyordu. Dolayısıyla en az 10 gün önce bu hazırlıkları tamamlamış ve denize açılmış olması gerekiyordu. Sonuçta Osmanlı donanmasının sefer mevsimini kaçırmış olması ortaya çıkan durumun en önemli etmenlerinden biriydi. Baskından sonraki düşman tehlikesine işaret eden bir belgede yer verilen şu ifadeler, payitahtta da doğru zamanda derya muhafazasına çıkılamamış olduğu gerçeğinin de kabullenildiğini ortaya koymaktadır: ...[düşman] *ba'zı gemiler donatub donanma-yı hümâyûnum deryaya çıkmadan...*²⁶ Aksi hâlde düşman donanması, muhtemelen, Sakız açıklarına kadar sokulamayacaktı.

İşin donanma ayağına bakıldığında mevcut uygulamaların ihmal edildiği gerçeğiyle yüzleşilmektedir. Benzer bir durum karada alınması gereken tedbirler için de geçerlidir. Baskından sonraki alınan önlemlerden bir başkası ise kıyı güvenliğine yönelik olarak yüksek noktalarda nöbet tutulması usulünün yeniden hayata geçirilmesi olmuştur.²⁷ Oysa "vigle beklemek" denilen bu uygulamanın kökleri Türk hâkimiyeti devrinden çok öncesine dayanıyordu ve şüphesiz Sakız'da da biliniyordu.²⁸ Dolayısıyla bu kadim, erken uyarı sistemi

²⁴ Philip P. Argenti, age, s. XIX.

²⁵ Konuyla ilgili çok sayıda hüküm mevcuttur. Örnek olarak bkz. BOA. A. DVNSMHM. d 5, s. 346, hük. 913.

²⁶ BOA. A. DVNSMHM. d 75, s. 231, hük. 481.

²⁷ BOA. A. DVNSMHM. d 75, s. 231, hük. 480.

²⁸ Akdeniz'in bu tarafında gelenekselleşmiş kıyı gözlem faaliyetleriyle ilgili bkz. Şenay Özdemir, Özdemir, Ş. (2008). "Kıyı Nöbeti: Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de Kıyı Koruması". *Tarih*

de saldırı sabahında faal değildi. Öte yandan Sakız Garnizonu da saldırıya tam olarak "uykuda yakalanmış" gibiydi. Düşman burçlara sancak çekene kadar etkili bir direniş ortaya konulamamıştı. Tüm bu gerçeklere rağmen önce "kalenin içerden fethi"ni önlemeye yönelik tedbirlere girildi.

1.2. Sakız'da Sur İçini Güvenli Hâle Getirmek

Daha önce de ifade edildiği gibi, Sakız Kenti, surlarıyla birlikte bir Latin kenti idi ve Latinler tarafından inşa edilmişti. Osmanlıların, Sakız'ı ele geçirmesinden sonra da buradaki varlıklarını korudular. Sur içinde "Frenk Mahallesi" olarak anılan bir iskân merkezi mevcuttu²⁹ ve bu bölgede 350 hânelik bir Katolik cemaati yaşamaktaydı.³⁰ Baskında yaşanan savunma zaafı karşısında önce onlar kentin dışına sürüldüler. Bununla birlikte ibadethaneleri sur içinde kalmıştı. Dolayısıyla belli günlerde kalabalık gruplar hâlinde kente girmeleri gerekiyordu. Bu "tehlikeli" durum karşısında kiliselerinin *ref olunması* ("kaldırılması") gerektiği anlaşılmıştı.³¹ Eşine sık rastlanmayacak bu önlemle kilisenin yıkılması yönünde karar alındığını ve bunun uygulandığını düşünmek için yeterli tarihsel veri söz konusu değildir. Yine de Latin Piskopos Hieronimo Giustiniani'nin Sakız'dan kovulduğu bilinmektedir.³² Sonuçta savunma zaafından Katoliklerin sorumlu tutulduğu, kentteki Osmanlı egemenliğinin sivil temsilcisi konumunda olan Türklerin Katoliklerden rahatsızlık duyduğu belgelere de yansımıştır.

Gelinen bu noktada Latinlerin gerçekten düşmanla iş birliği yapıp yapmadığı sorusuna cevap aranabilir. Jacob Ashkenazzi'nin gözlemleri, olay sabahı çarpışlarının hemen bütün yoğunluğuyla cereyan ettiği liman bölgesine yakın bir bölgede olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Sakız adasına gerçekleştirmek zorunda kaldığı ziyaretinin kısa sürmesini umması da liman civarında bulunmasını anlamlı kılmaktadır. Dolayısıyla olayları iyi bir şekilde gözlemleyecek mesafede, sıcak çatışmanın şiddetini aktaracak kadar da yakında bir noktada olaylara şahit olmuştu. Jacob'un tanıklığına

İncelemeleri Dergisi, XXIII (1), 187-210; Orçun Nalezen, "Ege'de Adalar Ahalisinin Kıyı Muhafazasına Katkısı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

²⁹ Filiz Yaşar, "agt", s. 40.

³⁰ Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya: 1550-1650*, Çev. A. Anadol, N. Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, 55.

³¹ Şeran böylesi bir kararı uygulamanın, zimmet hukuku gereği güçlükleri fark edilmiş olacak ki kararın kanuni dayanakları arasında kazasker de gösterilmiştir. Bkz. BOA. A. DVNSMHM. ZYL. d. 7, s. 26, hük. 62.

³² Charles A. Frazee, *Katolikler ve Sultanlar: Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu, 1453-1923* (Çev. C. Erdek). İstanbul: Küre Yayınları, 2009, s. 144-145.

başvurulduğunda düşmanın içeriden yardım aldığını düşündürecek herhangi bir imaya tesadüf edilmez. Üstelik Jacob'un kendisi "sünnetsiz" Latinlerden pek hoşlanmadığını da yeri geldikçe dile getirir.³³ Buna karşılık Selanikî Mustafa Efendi'ye kulak verildiğinde olayın payitahtta nasıl yankılandığı anlaşılır. Selanikî Mustafa Efendi açıkça Sakız adası sakinlerinin ihanetiyle karşılaşıldığını, bir gece gizlice limana giren düşman gemilerinin kapıyı top atışıyla yıktığını, yaklaşık 400 kişiden oluşan düşman kuvvetinin de kaledeki garnizonunda yer alan askerleri öldürerek burçlara bayraklarını diktiklerini ifade eder.³⁴

Selanikî Mustafa Efendi'nin anlatımı, Jacob Ashkenazzi'nin aktardığı ve olay örgüsünde mühim bir anlamsal bütünlük sağlayan bazı noktalarla gelişmektedir. Öncelikle düşman donanmasının Sakız açıklarında olduğu hususu ile işgalcilerin durumdan çıktaki filolarına haber vermek için işaret vermeye çalıştıkları olaydan kısa süre sonra bölgeye gelen George Sandys tarafından doğrulanmaktadır.³⁵ Öte yandan Selanikî Mustafa Efendi muhtemelen Sakız'a hiç gitmemişti. Sakız Limanı'na Cenevizlilerin verdiği isimle *Castello del Mare, della Catena*'nın yani yüksek bir ateş gücüyle donatılmış metin bir burcun önünden geçmeden girmek mümkün değildi. Söz konusu tahkimat limanın kuzey tarafında bulunuyordu. Limanın kalan kısmı ise Sakız Kalesi'nin güneybatı burcuna yerleştirilmiş toprakla savunuluyordu.³⁶ Özetle gemilerin limana girdiği iddiasının dile getirilmesi bir yana düşmanın açıkta bekleyen yoldaşlarına haber verme gayreti atlandığında, saldırganların nasıl olup da müdafilerin elinde imha edildiğini anlatmak için ihtiyaç duyulan makul sahne yitirilmiş olur. Dolayısıyla Selanikî Mustafa Efendi tarafından Sakız adası sakinlerinin ihanet içinde oldukları iddiası, anlatımındaki sorunlar sebebiyle zayıflamaktadır.

Selanikî'nin aktardıklarının sağlamasını yapmak anlatımındaki eksikleri hatta belki yanlış anlaşılmalara ortaya koymuş gibi görünse de onun payitahta hâkim olan psikolojiyi yansıttığı bir gerçektir. Dolayısıyla surların berisinde emin ve güvenilir sakinler görme arzusunun bir karşılığını bu bağlamda aramak mümkündür. Öncelikle Sakız Kalesi'nin neredeyse düşmek üzere olduğu görülmüştü. Dolayısıyla böylesi bir gerçeğe yüzleşmek Osmanlı kamuoyu için sarsıcı olmuş olmalıdır. Öte yandan kent surları içindeki sınırlı mekânda muhtemelen bir istila girişimine karşı, bütün varlıkları Türk hâkimiyetine dayanan Müslüman nüfusu arttırmak istenmiş olması akla yatkındır. Sonuçta adada yaşayan toplumsal gruplar arasında işgale karşı en etkili şekilde harekete geçen Müslümanlar olmuştu. Dolayısıyla Osmanlıların bir noktaya kadar kent içinde emin ve güvenilir addedilebilecek grupların nüfusunu

³³ Jacob Leveen, "agm", s. 550 vd.

³⁴ Selanikî Mustafa Efendi, II, s. 806.

³⁵ George Sandys, *age*, s. 13.

³⁶ F. W. Hasluck, "agm", s. 141.

arttırmak istemeleri akla yatkın görünmektedir. Ancak Müslüman nüfus lehine değişen demografik yapı hâlâ yeterli görünmüyordu. Bir başka ifadeyle Latinlerin Sakız'dan sürülmüş olması kentte yaşayanları hâlâ güvende hissettirmiyordu. Saldırının üzerinden 15 yıl geçmiş olmasına rağmen bu defa Yahudilerin sur dışına çıkarılmasına karar verildi. Bu kararın nasıl bir tarihî zeminde cereyan ettiğini anlatmadan önce Sakız için Yahudilerin ne anlama geldiğini ifade etmekte fayda var.

2. Sakız'da Ticaret ve Yahudilerin Yeri

Sakız'ı Akdeniz ölçeğinde konumlandırmak belki de buradaki Yahudilerin tarihsel olarak varlığını açıklamak için anlamlı bir başlangıç noktası olabilir. Yukarıda da temas edildiği üzere Cenevizlilerin çabalarıyla Sakız Kenti'nin güvenliğine yönelik her türlü tedbir alınmış gibi görünüyordu. Bir başka ifadeyle Osmanlılar 1566'da adayı ve kaleyi ele geçirdiklerinde güvenliğe dair yeni eklemeler yapma ihtiyacı bile hissetmediler. Öncelikle surlar tüm kenti müdafaa etmek üzere tasarlanmıştı. Surlar modern öncesi çağın koşullarına göre öylesine büyük bir alanı kapsıyordu ki Osmanlı idaresi altında, XVI. yüzyılın ikinci yarısında, burçların tamamına top yerleştirilememişti.³⁷ Ancak Sakız'ın Levant'taki önemi limanından ileri geliyordu.

Viaje de Turquía'da,³⁸ "Pedro" olarak tanıtılan ve hikâyeye göre Osmanlı ülkesinde esirken kaçarak memleketine dönme başarısı göstermiş olan, bir karakterin tanıklığından, Sakız'ın Doğu Akdeniz'in en kritik limanlarından birine ev sahipliği yaptığını öğreniriz.³⁹ Sakız Limanı'nın sahne olduğu gemi trafiğinin yoğunluğu hâkim rüzgâr ve akıntılarla ilgiliydi. İstanbul'dan Kuzey Afrika'ya ya da Doğu Akdeniz'in herhangi köşesinden İstanbul'a doğru hareket eden gemiler Sakız Limanı'nın önünden geçmek zorundaydı.⁴⁰ Liman yüksek bordalı büyük gemilerin yanaşması için müsait olduğu gibi limanın açıkları da gemilerin demirleyebilmesi için oldukça ideal koşullar sunuyordu.⁴¹ Tüm bu hususiyetler Sakız Limanı'nın olağan üstü bir ticaret üssü hâline gelmesinde etkili olmuştu.

Sakız Limanı'nın vaz geçilmez bir ticarî ehemmiyete sahip olmasını tek başına "hüdadadan gelen" etmenlerle açıklamak bu makalenin devamında yapılacak olan değerlendirmeler için yeterli zemin sunmayabilir. Zira ticaret bir

³⁷ BOA. A. DVNSMHH. d 19, s. 143, hük. 279.

³⁸ *Viaje de Turquía*, Cristóbal de Villalón'a mal edilmesine karşılık dönemin meşhur seyahatnamelerinden derlenmiş olan bilgileri içeren, bir çeşit kurgu kitap niteliğindedir. Bkz. Ertuğrul Önalp, "Bir İspanyol Esiri Gözüyle 1552-1556 Yılları Arasında İstanbul", *OTAM*, 1, s. 313 - 315.

³⁹ Cristóbal de Villalón, *Türkiye Sehayati (Viaje de Turquía): Kanuni Devrinde İstanbul, 1557 Yılında Bir El Yazması*, Çev. Y. Demirören, İstanbul: ErKO Yayıncılık, 2011, s. 194.

⁴⁰ John H. Pryor, *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş: Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler*, (Çev.) F. Tayanç, T. Tayanç, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s. 102-106.

⁴¹ Piri Re'îs, *Bahrîje: Das türkische Segelhandbuch für das Mittelländische Meer vom Jahre 1521*, II. Haz. P. Kahle, Berlin, 1926, s. 31.

çeşit görünmez ağların işlemesiyle ilgiliydi. Sakız, Ege'nin geneli söz konusu olduğunda erken denilebilecek bir dönemde istikrarlı bir Latin egemenliğinin kurulduğu adalardan biri olmuştur. Burada Cenevizli girişimciler, "maona" veya "mahona" (*mahonesi*) denilen kendine has bir idare sistemi kurmuşlar, hem adada istihsal edilip tüm Akdeniz sathına yayılan sakız üretimini düzenlemiş hem de Akdeniz'in batısına uzanan akrabalık ilişkileriyle adanın ticarî önemini arttırmışlardı.⁴²

Sakız Limanı'nın ehemmiyeti ile Yahudilerin adadaki varlığı arasında kurulan bu bağ "Yahudilerin temel uğraşı paradır" gibi tarihî klişeye düşüldüğü intibahı haklı olarak uyandırabilir. İşin aslı şu ki Sakızlı Yahudiler gerçekten de burada yoğun bir şekilde ticaretle uğraşıyorlardı. Nicolas de Nicolay'ın üslubundaki tahkir edici ima ayıklandığında,⁴³ Sakızlı Yahudilerin XVI. yüzyıl başlarında ticari faaliyetlerin göbeğinde yer aldığını, paralarını adanın yüksek hacimli ekonomisinde sadece alım-satım yoluyla değil, faiz gibi birden fazla araçla değerlendirdiklerini ve hatırı sayılır bir sermayeyi kontrol ettiklerini düşünmek için yeterli veriye ulaşılabilmektedir. Bu durum Türk hâkimiyeti altında da değişmemiştir. Nitekim Reinhold Lubenau'nun XVI. yüzyıl sonlarına ait Sakız toplumuna ilişkin tespitleri Yahudileri uyumlu bir toplumsal kurgunun içine yerleştirir ve Yahudilerin ticari faaliyetler yürüttüklerinden ve gümrük vergisinin toplanması işini üstlendiklerinden bahseder.⁴⁴ XVII. yüzyıl başlarına kadar, Floransalıların Sakız'a gerçekleştirdikleri saldırının ardından alınan kapsamlı güvenlik tedbirlerinin hayata geçirilmesine değin bu toplumsal ahenk korunmuştu.

2.1. Sakız Toplumunda Yahudiler

William Miller, Sakız'daki Cenevizler üzerine kaleme aldığı meşhur çalışmasının sonunda kısaca da olsa Yahudilerin durumu hakkında bilgi verir. Tarihçi bulunduğu noktadan geriye doğru bakıp Ceneviz idaresi altında Yahudilerin kötü muameleye maruz kaldığını ifade eder.⁴⁵ Yahudiler, kentte sarı renkli bir külahla dolaşıyorlardı. Dahası sur içinde belli bir noktada yaşamaya zorlanıyorlardı.⁴⁶ Üstelik paskalya zamanı yaşam alanlarını terk etmeleri yasaklanıyordu.⁴⁷ Bu durum kimi durumda kapıları kapatılabilen, bir çeşit *gettoda* ikamete zorlandıkları anlamına gelmektedir. Yahudileri gettolara

⁴² Willam Miller, "The Genoese in Chios, 1346-1566", *The English Historical Review*, 30 (119), s. 421 vd.

⁴³ Nicolas de Nicolay, *age*, s. 136.

⁴⁴ Reinhold Lubenau *Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, Çev. Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, s. 690-691.

⁴⁵ Willam Miller, "agm", s. 432.

⁴⁶ Nicolas de Nicolay, bu muhiti bir "sokak" olarak tanımlar. Bkz. Nicolas de Nicolay, *age*, s. 136.

⁴⁷ Willam Miller, "agm", s. 432.

iskân ettirme fikrinin Venedik'te ortaya çıktığı düşünüldüğünde⁴⁸ Sakız'daki Cenevizliler için Yahudileri sınırları belli ve giriş-çıkışı denetlenebilir bir yere iskân ettirme düşüncesi pek de alışılmadık sayılmazdı. Özetle Yahudiler, sadece belli koşullar altında toplumsal hayata dâhil olabilen ve *öteki* olarak varlıklarını sürdürebilen bir toplumsal gruptu.

Modern öncesi dönemde Sakız'daki Osmanlı toplumu üzerine, Filiz Yaşar tarafından kapsamlı bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Söz konusu araştırmada, Osmanlı Devleti'nin fetihden sonra adada Rum, Latin ve Yahudilerin oluşturduğu toplumsal ahengi doğrudan doğruya etkileyecek adımlardan *istimalet* (hoşgörü politikası) bilinciyle olarak kaçındığı ifade edilmektedir.⁴⁹ Bu durum toplumsal anlamda 1599'da yaşanan travmanın ne denli büyük kırılma anını teşkil ettiğini daha net ortaya koymaktadır.

2.2. Baskından Önce Yahudilerin Yaşadığı Saha

Kalenin dâhili düşmanlarca fethedilebileceği yönündeki kaygıları Latinlerin kentten sürülmesi hatta Sakız'da Katoliklere ait ibadethanelerin kapatılması ile din adamlarının adadan kovulmasını dahi sona erdirememiştir. Bu gelişmenin üzerinden kısa bir süre geçmişti ki bu defa da Yahudilerin kentten sürülmesi yönünde bir ihtiyaç ortaya çıktı. İşgal girişiminden neredeyse 15 yıl sonra kaleme alınmış, 2 Ocak 1614 tarihli, bir hüküm konuyla ilgili ilgi çekici detaylar içermektedir.⁵⁰ Bu hususu anlayabilmek için ilk olarak baskından önce Yahudilerin nerede yaşadıkları sorusuna cevap vermek gerekmektedir.

Sakız adasındaki Yahudilerin, tarihine dair bilinenler Antik Dönem'e değin uzlanır. Avram Galanti, I. yüzyıla ait Antik kaynaklardan hareketle Sakız Yahudilerinin varlığına işaret eder.⁵¹ Sakız'ın henüz Bizans idaresinde olduğu dönemde, Yahudilerin adadaki durumunu hukuki güvence altına alan adımların atıldığına dair kayıtlar günümüze kadar ulaşmıştır.⁵² Philip P. Argenti, Sakız'daki Ceneviz egemenliği dönemine ait değerlendirmeleri içeren kapsamlı çalışmasında,⁵³ Yahudilerin Sakız'ın kalesinin hemen dış kısmındaki bölgede

⁴⁸ Venedik gettosunun ortaya çıkışı ve bunun tarihî ve sosyolojik zemini hakkında değerlendirmeler için Bkz. Richard Sennett, *Yabancı: Sürgün üzerine İki Deneme*, Çev. Tuncay Birkan, Metis: İstanbul, 2017, s. 18-24.

⁴⁹ Filiz Yaşar, "agt", s. 230.

⁵⁰ BOA. A. DVNSMHH. d 78, s. 423, hük. 1087. Konuyla ilgili açıklamalar içeren arşiv belgesi Sakızlı Yahudilerin tarihinde mühim bir yere sahip olduğundan tamının Latin harfli çevirisine makalenin ekinde yer verilmektedir. Bkz. Ek 1.

⁵¹ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler: Tarihî, Siyasi Tetkik*, İstanbul, Tan Matbaası, 1947, s. 13.

⁵² Bu kapsamda XI. yüzyılda yaşadıkları evler için ödemeleri gereken kira ve yükümlü tutuldukları kişisel vergiler konusunda düzenlemeler yapılmış olması ilgi çekicidir. Bkz. Nicolas Oikonomides, "The Jews of Chios (1049): A Group of Excusati", *Mediterranean Historical Review*, 10/1-2, s. 218-225.

⁵³ Philip P. Argenti, *The Occupation of Chios by the Genoese and their Administration of the Island, 1346-1566*, Cambridge, Cambridge University Press, 1958.

sakin olduğunu ifade ederken, Andre Thévet'in gözlemlerine dayanır.⁵⁴ Söz konusu "kale dışı bölge" ile tanımlanmak istenen sahanın garnizonu barındıran iç kale ile kenti çevreleyen surların arasındaki alanda yer aldığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Fethi'nden sonra tutulmuş olan kayıtlar incelendiğinde Ceneviz idaresi altında Yahudilerin sakin olduğu mahalle net bir şekilde tespit edilebilmektedir. 1566 tarihli bir cizye defterinde Yahudilerin yaşadığı yerlerden ilki Adrenaki Mahallesi'dir ve şu ifadelerle belirtilir: *Mahalle-i Adrenaki* (أدرناكي), *Yehûdîler*.⁵⁵ İkincisi ise ismini doğrudan doğruya sakinlerinden almıştır: *Mahalle-i Yehûdîyân*.⁵⁶ Söz konusu defter üzerine daha önce kapsamlı bir çalışma yürütmüş olan Filiz Yaşar'ın tespitlerine yer verilecek olursa bu mahallelerden ilkinde 30 (19'u *hâne*, 11'i *mücerred*), ikincisinde ise 49 (41 *hâne*, 8'i *mücerred*) olmak üzere toplam 79 vergi nüfusu yaşıyordu.⁵⁷ Hâne başına ortalama 4 ya da 5 bireyin yaşadığı tahminine dayanarak⁵⁸ 1566'da yaklaşık 250-300 civarında Yahudi'nin adada yaşadığını ifade etmek mümkündür.

2.3. Yahudilerin Sur Dışına Çıkarılmasına İlişkin Karar

Latinler kaleden sürüldükleri zaman evleri Müslümanlara satılmıştı. Böylece geri dönmelerinin önüne geçmenin de ötesinde sosyolojik ve demografik olarak sur içi büyük bir dönüşüme uğratılmıştı. Sonuçta yüzyıllar içinde mekân ve mülkiyet üzerinden tanımlanmış olan üretim ilişkileri yeniden kurgulanmıştı. Yahudilerin sur içinden çıkarılmasına ilişkin belgede tüm bu işlemlerin güvenlik gerekçesiyle yapıldığı ve Latinlerin kentten sürülmesiyle birlikte güvenliğin temin edildiği ifade edilmesine karşın Yahudilerin de aynı gerekçeler ile dışarı çıkarılmaları gerektiği üzerinde durulmaktadır. İlginç olan Yahudilerin kentten çıkarılmasına yönelik kararın, kimliği "adalılar arasından konuya hâkim birileri" (*cem'i 'akiller*) olarak açıklanan kişilerin talebiyle alınmasıdır. Öte yandan, belgede aktarıldığı kadarıyla, bu kişiler açısından Yahudilerin sur dışına çıkarılması ile güvenlik ihtiyacı arasında mutlak bir bağ bulunduğunu iddia etmek tarihî gerçeklerle çelişebilir.

Peki Yahudiler nereye gönderilecekti? Aşağıda çevirisine yer verilen metinde bu soru "taşra-yı varoş" olarak cevaplanır. Bu durumda mekânsal olarak "taşra" ve "varoş" tabirlerini tanımlamak, sürecin gelişimini ve daha sonra Yahudilere ne olduğunu anlamak için doğru bir başlangıç noktası sunabilir. Metindeki "taşra" (طشره) ile bir şeyin dış kısmını ya da haricinin

⁵⁴ Philip P. Argenti, *age*, s. 442.

⁵⁵ BOA. TT. d. 363, s. 15.

⁵⁶ BOA. TT. d. 363, s. 21.

⁵⁷ Filiz Yaşar, "agt", s. 40.

⁵⁸ Tahrir verileri üzerinden nüfus hesaplaması yapma işi tartışmalı olmakla birlikte fikir verici nitelikte sayılara ulaşmak mümkündür. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Nejat Göyünç, "'Hane' Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, S. 32 (1979), s. 331-348.

kastedildiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim Şemseddin Sami, Osmanlı literatüründeki idarî jargonda kazandığı anlama da işaret eder ve taşrayı aynı zamanda payitahtın dışı olarak tanımlar.⁵⁹ Taşra ifadesinin tamamlayıcısı olarak karşımıza çıkan “varoş” (واروش) ise en genel tanımıyla kalenin dışı anlamına gelmektedir.⁶⁰ Osmanlı Dönemi kale ya da surlu şehirleri söz konusu olduğunda varoş, kalede konuşlu toprakla savunulabilen sur dışı iskân merkezleri olarak belirtilebilir.⁶¹ Öyleyse mutlak bir şekilde ifade etmek mümkündür ki alınan bu kararlar Yahudilerin Sakız adasının dışına iskân ettirilmesi gibi bir durum söz konusu değildi. Bunun yerine adanın idari, askerî ve iktisadi merkezi olarak kabul edilebilecek olan kentin surlarla korunan kısmından çıkarılmalarına ve hemen surların dibindeki mahalle iskân ettirilmelerine karar verilmişti.

2.4. Yeniden İskân Kararı Sonrası Yahudiler

Kentteki Latinlerin düşmanla iş birliği yapıp yapmadığı meselesi bir yana modern tarihçiler arasında Yahudilerin, işgal girişimi sırasında Müslümanlara destek verdiği fikri taraftar bulmuştur.⁶² Dahası mevcut tarihsel tecrübe, Yahudilerin, Türk idaresi yerine belirsiz bir İtalyan Katolik yönetimini tercih etmeleri için yeterli bir neden olmadığını ortaya koymaktadır. Hal böyleyken Yahudilerin güvenlik değil, en başta iktisadî gerekçelerle sur dışına çıkarıldıklarını düşünmek daha doğru görünmektedir. Nitekim aşağıda çevirisine yer verilen belgede geçen “kal'a-yı mezbûrede dahi vüs'at (geniş) olmayub küçük olmağla” esas niyeti ortaya koymakta, kale içine gelip yerleşen yeni sakinlerin daha fazla alana ihtiyaç duydukları için güvenlik bahanesine sığınıldığı görülmektedir. Böylesi bir kararın alınıp uygulanabilmesi ise karara karşı koymanın imkânsız görünmesiyle ilgilidir. Yahudiler, yukarıda da ifade edildiği üzere yüzyıllar boyu Sakız'da kendilerine sağlanan alan nispetinde var olmuşlardı. Bundan sonra da böyle olacaktı.

Latinler için takip edilen uygulamanın getirdiği tecrübeden Yahudiler için de yararlanılmış, onların sur içinden sürülerek evlerinin ise değeri üzerinden Müslümanlara satılması öngörülmüştür. Sonuçta Doğu Akdeniz'in en yoğun trafiğine sahne olan limanlarından birine sahip Sakız kenti, ilişki ağları Akdeniz dünyasının en ücra köşelerine kadar uzanan iki tabii unsurundan yoksun hâle gelecekti. Yahudiler, bu ani ve kaygı verici gelişme karşısında daha güvenli limanlara yöneldiler.⁶³ Büyük çoğunluğu Sakız'ı terk etti.⁶⁴ Sakız'daki Ceneviz

⁵⁹ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978, s. 884.

⁶⁰ Şemseddin Sami, *age*, s. 1482.

⁶¹ Kalelere ilişkin açıklamalara yer verdiği çalışmada Mahir Aydın da bu hususa dikkat çekerek şehrin “varoş” kısmına “top altı” da denildiğini ifade etmektedir. Bkz. Mahir Aydın, “Kaleler”, Ed. G. Yıldız, *Osmanlı Askerî Tarihi*, İstanbul: Timaş, 2017, s. 15.

⁶² Ali Fuat Örenç, “Sakız”, *TDVA İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul, s. 6-10.

⁶³ Daniel Goffman, *age*, s. 76.

egemenliğinin sona ermesinden sonra adanın daralan ticari kapasitesi, bundan sonra hızla azalacak, Sakız Limanı, İzmir Limanı karşısında ikincil bir öneme sahip olacaktı.⁶⁵

2.5. Yahudilere Yönelik Yeniden İskân Kararının Uygulanması

Yahudiler hiçbir ilgileri olmayan bir gelişme sonunda, en azından Roma hâkimiyetinden beridir varlıkları hukuki güvence altına alınmış olan topraklardan, sürgün edilme tehlikesiyle yüz yüze gelmişlerdi. Her ne olursa olsun bu durum topluluk arasında büyük bir travmaya yol açmış olmalıdır. Yönettikleri sermaye, kurdukları ekonomik ilişkiler her halükârda istikrarlı, öngörülebilir ve sürdürülebilir olmayı gerektiriyordu. Bir başka ifadeyle Yahudilerin sur dışına çıkarılmasına yönelik gündeme gelen bu tedbir, Daniel Goffman'ın iktisadi yükselişine dikkat çektiği İzmir'e doğru bir Yahudi göçünü tetiklemiş olabilir. Bir başka ifadeyle istikrarsız yapı Yahudilerin bir kısmını Sakız'dan uzaklaştırmış olmalıdır. Yine de böylesi köklü etkiler uyandırabilecek bir kararın uygulama alanı bulup bulmadığını anlamak için daha ileri tarihli belgelere bakmakta yarar vardır. Bir başka ifadeyle uygulama aşamasında birçok soruna yol açabilecek, karmaşık bir süreci gerektirecek bu karara ilişkin merkezle taşra arasında daha fazla yazışmanın yapılmış olması beklenebilir. Buna karşılık -en azından- Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri fonundaki kayıtlarda böylesi bir problemle karşılaşılmamaktadır. Bir başka ifadeyle karardan 5 yıl sonrasına kadar uzanan ve bu fonda tutulan defterlerde Sakızlı Yahudilerin yeniden iskânına ilişkin herhangi bir meselenin gündeme gelmediği görülür. Bu husus akla iki ihtimali getirir; ya yeniden iskân sürecinde hiçbir sorun yaşanmadı (düşük ihtimal) ya da bu karar uygulanmadı (yüksek ihtimal). Bu noktada başka türden kaynaklara başvurulabilir.

Arşiv kayıtlarının dışına çıkıldığında ilk olarak akla seyahatnameler gelir. Bunlardan, sürgün kararından yaklaşık 50 yıl sonra Ege'ye gelen Jean Thévenot'ya kulak verilebilir. Seyyah, ödemekle yükümlü tutuldukları özel vergiler sayesinde, adadaki gayrimüslim gruplar arasında yalnız Yahudilerin Sakız kentinde (sur içi bölge olmalı) yaşadıklarını ifade eder.⁶⁶ Bundan önce Latinlerin sur içinden çıkarıldıkları gerçeği dikkate alındığında, seyyahın

⁶⁴ Seyyah Olivier, XVII. yüzyıl sonunda adadaki Yahudi nüfusunun 100 kişi civarında olduğunu bildirmektedir. Bkz. Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye (Yaşam, Tarım, Ticaret ve Sanayi)*, Çev. Oğuz Gökmen, II, İstanbul: Tifdruk Matbaacılık, 1991, s. 42-43.

⁶⁵ Daniel Goffman, *age*, s. 56.

⁶⁶ Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi: Stefanos Yerasimos Anısına*, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berkay, s. 122.

aktardığı bilgilerin doğru olabileceği ihtimali gündeme gelir. Öyleyse Thévenot'nun, Yahudilerin sürülmesi kararının uygulanmamış olabileceği ihtimalini arttıran bilgiler verdiği anlaşılmaktadır. Bunula birlikte Thévenot'nun anlatısına ihtiyatla yaklaşmakta fayda vardır.

Jean Thévenot tarafından kayda aktarılan gezi notlarından ne kadarının kişisel gözlemlere dayandığı hususu belirsizdir.⁶⁷ Yine de seyyahın değindiği özel vergi meselesi araştırmayı derinleştirmek için doğru bir başlangıç noktası olabilir. Seyyah, muhtemelen cizye vergisinden bahsediyordu. Cizye her ne kadar imparatorluk genelinde yaygın bir şekilde toplanan bu yönüyle pek de özel yöne sahip olmayan bir vergi olsa da Yahudiler bu vergiyi istisnai bir biçimde toplu olarak peşinen ödüyorlardı.⁶⁸ Bu durum seyyahın nazarında cizyeyi özel bir konuma taşımış olabilir. Öyleyse cizye kayıtları merkezden sadır olan hükümlerin sağlanmasında kullanılabilir.

Taşradaki uygulamalar konusunda neredeyse mutlak kabul edilebilecek kesinlikte bilgi verebilecek olan kayıtların büyük çoğunluğu maliye bürokrasisi tarafından üretilmiştir. Bunun sebebi askerî, idari ve mali çok sayıda bileşenin bu türden kayıtlar üzerinden işlem tesis etmesidir. Dolayısıyla bu kayıtlarda sahadaki gerçekle uyuşmayan bir durumun söz konusu olması çok sayıda probleme yol açabilirdi. Bir başka ifadeyle maliye kayıtları devletin farklı unsurları tarafından yürütülen iş ve işlemlerle sürekli olarak bir çeşit iç denetime tabi tutulmaktaydı. Bu türden kayıtlardan olup Yahudilerin durumunu araştırmaya olanak tanıyacak en önemli belge serisi cizye defterleridir. Bu defterler gayrimüslim ahalinin ödemekle yükümlü tutulduğu şer'i bir vergi olan cizye vergisinin kayıtlarını içermekteydi.⁶⁹

Sürgün kararından sonrasına tarihlenebilecek birden fazla defter mevcuttur. Bu defterler üzerinden uzun vadeli ve karşılaştırmalı bir değerlendirmede bulunabilmek için yeniden iskân kararının alınmasından sonraki takriben 80 yıla yayılan defterler incelenebilir. İlki 1634'e ait verileri içermektedir.⁷⁰ İkincisi 1659,⁷¹ üçüncüsü ise 1676 tarihli dir.⁷² Söz konusu defterler "Sakız Şehri" olarak tanımlanmış olan ve muhtemelen sur içi ve varoшта yaşayan gayrimüslimlere ait cizye vergisine ilişkin kayıtları içermektedir.

⁶⁷ Seyyah açıkça "... (Sakız adasının) gidip görmediğim, ama elime geçen bir hatırat yazmasından haklarında bilgi edindiğim..." şeklindeki ifadelerle Sakız'a ilişkin gezi notlarında yer vermektedir. Bkz. Jean Thévenot, "agm", s. 127.

⁶⁸ Yahudilerin cizye ödeme düzenlerine ilişkin tespitler için bkz. Filiz Yaşar, "agt", s. 42.

⁶⁹ Halil İnalcık, "Cizye", TDVA İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993, C. 8, s. 45-46.

⁷⁰ *Defter-i cizye-i gebrân-ı Cezîre-i Sakız fî gurre-i (ilk gün) Ramazânî'l-mübârek sene 1043...* Bkz. BOA. MAD. d. 4854, s. 4.

⁷¹ *Defter-i cizye-i gebrân-ı Cezîre-i Sakız tâbi'-i şehri, fî gurre-i Ramazânî'l-mübârek sene 1069...* Bkz. BOA. MAD. d. 1459, s. 6.

⁷² *Defter-i cizye-i gebrân-ı Cezîre-i Sakız tâbi'-i şehri, fî 3 S (Safer) sene 1087...* Bkz. BOA. MAD. d. 1522, s. 4.

1634'te Sakız kenti mahalleleri arasında bir Yahudi mahallesine tesadüf edilir. Kayıtlar geçmişte yaşanmış sorunlara ya da Thévenot'un bahsettiği ayrıcalıklı duruma işaret edercesine Yahudi mahallesinin konumunu belirtir: *Mahalle-i Yehûdîyân, Sâkin-i Kal'a-yı Sakız*.⁷³ Bu özel açıklama belki de Sakız, Yahudilerini yer değiştirmeye zorlayan karardan geri döndüğünün en açık delili olarak görülebilir. Yine de tam olarak durumu yansıtmayabilir. Zira böylesi sayımları gerçekleştiren heyetler, bazı durumlarda vergi mükelleflerini bir önceki defterden (*defter-i 'atik*) aktarma yoluna gidebiliyorlardı. Bu sebeple örnekleme sonraki defterlerin verileriyle desteklemekte fayda var. 1659'da aynı mahallenin benzer bir ifadeyle kayıt altına alındığı görülür.⁷⁴ 1676'da da durum değişmemiştir.⁷⁵

Cizye defterlerinde tesadüf edilen istikrarlı/tutarlı kayıt biçimi kalenin surları içinde en azından bir Yahudi mahallesinin varlığını sürdürebildiğini ortaya koymaktadır. Öyleyse Yahudilere yönelik olarak alınan karar tam olarak uygulanmamıştır. Bu değerlendirmede "tam olarak" ifadesinin arkasına saklanan gerçek ise bir kısmı açısından söz konusu kararın hayata geçirilmiş olması ihtimalidir. Zira cizye defterlerine bakıldığında nüfusta dramatik bir değişim dikkat çekmektedir. Sonuçta bu defterler erkek mükellefler referans alınarak gerçekleştirilen sayımlara ait verileri içerdiği için nüfusa yönelik tahminde bulunmaya müsaade etmektedir.⁷⁶ Buna göre sürgün kararından öncesine ve sonrasına ait tahmini veriler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Sakız'da sur içinde yaşayan Yahudilerinin tahmini nüfusu (1566-1576)

Tarih	Vergi nüfusu	Tahmini nüfus
1566	79	300
1634	37	111
1659	40	120

⁷³ BOA. MAD. d. 4854, s. 6.

⁷⁴ *Mahalle-i Yehûdîyân, Sâkinân-ı Kal'a-yı Sakız*. Bkz. BOA. MAD. d. 1459, s. 8.

⁷⁵ *Mahalle-i Yehûdîyân, Sâkinân-ı Kal'a-yı Sakız*. Bkz. BOA. MAD. d. 1522, s. 5.

⁷⁶ Yukarıda nüfus tahmini bağlamında kullanılan 1566-1567'ye ait defterde vergi mükellefleri evli aile reisi erkek (*hâne*) ve bekâr, üretime dâhil olabilen erkek (*mücerred*) olmak üzere iki kategoride verilmişti. Böylece nüfus hesabı yapılırken *mücerred*ler de *hâne*ye dâhil edilerek bir *hânenin* ortalama 5 kişiden meydana geldiği varsayılmıştı. XVII. yüzyıla ait olup kaledeki Yahudi varlığına işaret eden defterler ise vergi nüfusunu "nefer" olarak tanımlamış, *hâne* ya da *mücerred* olarak tasnif etmemiştir. Şimdiki durumda daha farklı bir yaklaşımla hesap yapmak gerekmektedir. Böylesi bir durumla Denizli'ye ait kayıtlarda karşılaşılan Turan Gökçe, her bir *neferin* 3 kişilik bir nüfusa tesadüf ettiğini varsaymıştır. Tarihçi bu varsayımını, *nefer*ler içindeki *hâne/mücerred* sayılarının bilinemeyecek olmasına dayandırmaktadır. Bkz. Turan Gökçe, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*, Ankara, TTK Yayını, 2000, s. 89-90. Benzer bir yaklaşımı (*nefer x 3* formülünü) benimseyen bir başka tarihçi ise M. A. Cook olmuştur. Bkz. M. A. Cook, *Population Pressure In Rural Anatolia: 1450-1600*, London 1972, s. 85.

1676	40	120
------	----	-----

Tablo 1, Sakız kentinin içinde yaşayan Yahudi nüfusunda dikkate değer bir düşüş yaşandığını açık şekilde göstermektedir. Belli ki 2 Ocak 1614 tarihli karar en azından mutlak bir şekilde uygulanmamış ya da geçersiz kılınmıştı. Ancak her ne olursa olsun sur içinde meydana gelen demografik dönüşümden Yahudiler de etkilenmişti.

Sonuç

Sakız, Levant'ın en değerli limanlarına sahipti. Ancak bu, sadece mevcut coğrafi koşullarla ilgili değildi. Daha çok tarihî ve kültürel bağların ticarî ilişkilere tahvil edilmesiyle de ilgiliydi. Adanın surlarla korunan kalbinde yaşayan Yahudiler ve Latinlerin sahip oldukları ilişkiler Akdeniz'in öbür ucuna değin uzanan ticari ağların kurulabilmesini sağlamıştı. Floransalıların saldırısı, Latinlerin kentten kovulmasına yol açmıştı. Latinlerin kent dışına çıkarılması kentin Katolik sakinlerinin benzer bir saldırı karşısında düşmanla işbirliği yapabileceği ihtimaline karşı önlem alma arzusunu ürünü olduğu kadar surların berisindeki kısıtlı alanda Müslümanlara daha fazla yer açma amacı da taşıyordu. Zira saldırı sırasında Osmanlı askerleriyle etkili bir şekilde direniş gösteren en önemli toplumsal grup Müslümanlardı. Her ne kadar Latinler için alınan karar, yaklaşık 15 yıl sonra bu defa Yahudilere yönelik olarak hayata geçirilmek istenmişse de Yahudiler için durum farklıydı. Üstelik 1 Mayıs 1599 sabahı Sakız'da yaşananlar, surların içinde sakin olan halkların ihanetinden ziyade, uzun bir ihmâl zincirinin etkisiyle meydana gelmişti. Latin hâkimiyetinden beri kentin en savunmasız toplumsal grubu olan Yahudiler, sadece Sakız surları içinde daha fazla alan açabilmek için taşraya çıkarılmak istendiler. Her ne kadar eldeki tarihsel kayıtlar bu kararın tam olarak hayata geçirilmediğini ortaya koysa da adadaki Yahudi topluluğunu olumsuz etkilemiş olmalıdır. Bu olay muhtemelen Yahudilerden bir kısmı için adayı terk etme gerekçesi oldu. Dahası Sakız Limanı'nın gerileyen ticarî önemini daha da baltalayan bir gelişmeye dönüştü.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları:

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri Fonu (A.DVNSMHH.d.): 5, 19, 74, 75, 78.

Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Zeyli Defterleri Fonu (A.DVNSMHH.ZYL.d.): 7.

Tapu Tahrir Defterleri Fonu (TT. d.): 363.

Maliyeden Müdevver Defterler Fonu (MAD. d.): 4854, 1459, 1522

Diğer Kaynaklar:

ACIPINAR, Mikail, "Osmanlı - Floransa İlişkileri (XV ve XVI. Yüzyıllar)", Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011.

ARGENTI, Philip P., *The Occupation of Chios by the Genoese and their Administration of the Island, 1346-1566*, Cambridge, Cambridge University Press, 1958.

ARGENTİ, Philip P., *The expedition of the Florentines to Chios (1599): Described in Contemporary Diplomatic Reports and Military Dispatches*, Londra: John Lane, 1934.

AYDIN, Mahir, "Kaleler", Ed. G. Yıldız, *Osmanlı Askerî Tarihi*, İstanbul. Timaş, 2017.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Araştırma Rehberi, Haz. Y. İ. Genç, M. Küçük, R. Gündoğdu v.dğr., İstanbul: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 2010, s. 10.

COOK, M. A., *Population Pressure In Rural Anatolia: 1450-1600*, London 1972.

Cristòbal de Villalòn, Türkiye Sehayati (Viaje de Turquía): Kanuni Devrinde İstanbul, 1557 Yılında Bir El Yazması, Çev. Y. Demirören, İstanbul: ErKO Yayıncılık, 2011.

FRAZEE, Charles A., *Katolikler ve Sultanlar: Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu, 1453-1923* (Çev. C. Erdek). İstanbul: Küre Yayınları, 2009.

GALANTİ, Avram, *Türkler ve Yahudiler: Tarihî, Siyasi Tetkik*, İstanbul, Tan Matbaası, 1947.

George Sandys, *A Relation of a Journey Begun An. Dom. 1610*, Londra, 1615.

- GOFFMAN, Daniel, *İzmir ve Levanten Dünya: 1550-1650*, Çev. A. Anadol, N. Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- GÖKÇE, Turan, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*, Ankara, TTK Yayını, 2000.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Hane' Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, S. 32 (1979), s. 331-348.
- HASLUCK, F. W., "The Latin Monuments of Chios", *The Annual of the British School at Athens*, 16 (1909/1910), s. 137-184.
- İNALCIK, Halil, "Cizye", *TDVA İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C. 8, s. 45-46.
- Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi: Stefanos Yerasimos Anısına*, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktaş.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Mühimme Defterleri", *TDVA İslam Ansiklopedisi*, Ankara, C. 31, s. 519-522.
- LEVEEN, Jacob, "An Eye-Witness Account of the Expedition of the Florentines against Chios in 1599", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 12 (3), 1948, s. 542-554.
- LUTTRELL, Anhony T., "The Hospitallers of Rhodes: Prospectives, Problems, Possibilities", J. Fleckenstein, M. Hellmann (Ed.), *Die geistlichen Ritterorden Europas*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 255.
- LUTTRELL, Anhony T., "The Latins and life on the smaller Aegean Islands, 1204-1453", *Mediterranean Historical Review*, 4/1 (1989), s. 146-157.
- MILLER, Willam, "The Genoese in Chios, 1346-1566", *The English Historical Review*, 30 (119), s. 418-438.
- NALEZEN, Orçun, "Ege'de Adalar Ahalisinin Kıyı Muhafazasına Katkısı", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2013.
- Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, Ed. Marie-Christine Gomes-Géraud, Stefanos Yerasimos, Çev. Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- OIKONOMIDES, Nicolas, "The Jews of Chios (1049): A Group of Excusati", *Mediterranean Historical Review*, 10/1-2, s. 218-225.
- Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye (Yaşam, Tarım, Ticaret ve Sanayi)*, Çev. Oğuz Gökmen, II, İstanbul: Tifdruk Matbaacılık, 1991.
- ÖNALP, Ertuğrul, "Bir İspanyol Esiri Gözüyle 1552-1556 Yılları Arasında İstanbul", *OTAM*, 1, s. 313 – 320.

- ÖRENÇ, Ali Fuat, "Sakız", *TDVA İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul, s. 6-10.
- ÖZDEMİR, Şenay, "Kıyı Nöbeti: Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de Kıyı Koruması". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIII (1), 187-210.
- Piri Re'îs, *Bahrîje: Das türkische Segelhandbuch für das Mittelländische Meer vom Jahre 1521*, II. Haz. P. Kahle, Berlin, 1926.
- PRYOR, John H., *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş: Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler*, (Çev.) F. Tayanç, T. Tayanç, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.
- Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589*, Çev. Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1959/1600)*, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara: TTK Yayınları, 1999, II, s. 805.
- SENNETT, Richard, *Yabancı: Sürgün üzerine İki Deneme*, Çev. Tuncay Birkan, Metis: İstanbul, 2017.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.
- YAŞAR, Filiz, "Bir Osmanlı Adası'nda Toplum ve Ekonomi (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Sakız)", Doktora Tezi, Ankara.
- YERASİMOS, Stefanos, "Giriş", *Thévenot Seyahatnamesi*, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009, s. 7-28.

Ekler

Ek 1: Sakızlı Yahudilerin Sakız Kenti'nden sürülmelerine ilişkin kararı içeren belgenin çevirisi ve aslı (BOA. A. DVNSMHM. d. 78, s. 423, hük. 1087, 2 Ocak 1614)

Sakız beğine ve kadısına hüküm ki sen ki mîr-livâsın [*sancakbeyisin*] Südde-i Sa'adetime mektûb gönderüb Sakız âhâlisinden cem'i 'akller [*konu hakkında bilgi sahipleri*] sana gelüb "kal'a-yı mezbûr [*Sakız Kalesi*] serhadde [*sınır boyunda*] vâki' olub [*yer almaktadır*], // dâimâ deryalık tarafından havfdan hâlî olmayûb [*tehlike altında*], kal'a-yı mezbûrede dahi vûs'at [*geniş*] olmayub küçük olmağla mukaddema [*daha önce*] düka // gemileri gelüb kal'aya mazarrat [*zarar verme*] kasdında olub kal'a içinde olan kefere taifesinin zararları müşahede olmağla kal'a muhâfazâ olunub lakin kal'a içinde olan kefere evleri // behâları ile Müsellemânlar bey' idüb [*satıp*] kefere tâifesi varoş-ı taşra sâkin olmaları fermânım olub kefere olmamağla kal'a muhfâza olunub lakin kal'a içinde // birkaç Yehûdî mahalleleri olub anın gibi ve temelli müstevli olursa [*dağıtılırsa*] mezbûrlardan dahî havf olunur, Yehûdî taifesi dahî evleri behâsıyla // Müsellemânlar bey' idüb kendüler kal'a taşra-yı vâroşunda sâkin olmaları lâzımdır" deyü 'ilâm itdüklerin 'arz eylediğün ecilden // buyrudum ki vûsûl buldukda [*ulaştığında*] bu bâbda mukayyed olub [*önem verip*] vech-i meşrûh [*açıklandığı*] üzere kal'a-yı mezbûre içinde sâkin olan Yehûdi taifesinin // evleri değer-i behâsıyla Müsellemânlar bey' itdirüb dahî mezbûr Yahûdîleri kal'adan taşra-yı varoşda iskân itdirüb kal'ada Yehûdî taifesinden // kimesne sâkin itdirmeyesin. Amma ziyade mukayyed olunub bu bahâne ile ahz u celbi [*eziyet*] olunmağla Yehûdî tâfiesi himâyet olunmakdan hilâf-ı şer'-i şerîfe // kimesneye te'addiden [*haksızlık yapmaktan*] ziyade ihtiyât üzere olasın. //

// satır sonlarını göstermek üzere konmuştur.

